

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
PUBLICATIONS OF THE FACULTY OF LETTERS, ISTANBUL UNIVERSITY

İSLÂM TETKİKLERİ DERGİSİ

(REVIEW OF ISLAMIC STUDIES)

Kurucusu :
Ord. Prof. Dr. Z.V. Togan

Müdür — Editor
Prof. Dr. Mahmut KAYA

Prof. Dr. Nihad M. Çetin
Hatıra Sayısı

CİLD — VOLUME : IX

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ
İSTANBUL — 1995

'UMÂN TARİHİ KAYNAKLARI

Mustafa BİLGE

A. Uman Tarihine Kısa Bir Bakış

Uman Sultanlığı Arabistan Yarımadasının güney doğusunda bulunan bir Arap ülkesidir. Hint okyanusuna açık olması dolayısıyla tarih boyunca denizden gelen tehditlere daima maruz kalmış ve dolayısıyla kendisi de denizciliğe önem vererek zaman zaman büyük başarılar elde etmiştir. Bölgede yaşayan Ezd kabilesine mensup halkın birinci yüzyıl sonlarında Yemen'de Me'rib civarında buldukları ve bir sel sonrası Uman taraflarına göç ettikleri bilinmektedir¹. Arap soy bilimcilerine göre Ezd kabilesi² 10. halkada Kahtan kabilesine ulaşır. Ancak Uman tarihinin kaynakları arasında İslâm öncesi cahiliye dönemini anlatan önemli bir kaynağa sahip değiliz³.

Uman'da İslâmiyet öncesi ve sonrasında Arap kabileleri Sasanilerle mücadele içinde oldular. Cülenda döneminde bölgeye İslâmiyetin gelmesinden⁴ sonra 177 H./793 M. yılında Mecâze savaşı ile Sasanileri bölgeden çıkaran Araplar kesin olarak hakimiyetlerini tesis ettiler⁵. Bölgede ortaya çıkan ibâdî hareketi Ebu

1 Abdullah b. Humeyd el-Sâlimî, *Tuhfe el-A'yân bi Siret ehl-i 'Umân*, Kahire 1347 H. c. I, s. 15; Adolf Grohmann, *Mârib*, İA, c. VIII, s. 338.

2 Cl. Huart, *Histoire des Arabes*, Paris 1913, c. II, s. 257-282.

3 Reckendorf, *Ezd*, İA, c. IV, s. 430.

4 Belâzûrî, trc. Mustafa Fayda, Ankara 1987, s. 110; M. L. Bilge, «Bâtine», DİA, c. V, s. 190; Dr. Faruk Ömer, *Târih el-Halîc el-'Arabî*, Bağdat 1985, s. 84. İslâmiyet hicaz bölgesine geldiğinde Uman bölgesinde Culenda oğullarından 'Abd ve Ceyfer bulunuyordu. 'Amr b. el-'Âs sonradan 'Abd ve Ceyfer'e İslâm tebliğ için gönderildi.

5 Ethem Ruhi Fırlı, *İbâdiyenin doğuşu ve görüşleri*, Ankara 1983, s. 95.

Ubeyde Müslim b. Ebî Kerîme et-Temîmî zamanında bir hayli güç kazandı ve Emevî devletinin sonlarına doğru bir İbadî devleti kurma aşamasına varıldı. Cülendâ b. Mes'ûd'un kısa süren imamlık döneminden sonra Tahert Berberileri imamlıklarını kurdular. 179 H./795 M. de el-Vâris b. Ka'b el-Harûsî'nin seçimi ile Uman'da ilk imamlık dönemi başlamış oldu. Ezd kabilesinden gelen bu imamlar zinciri sırasında Uman sınırları Bahreyn'e kadar genişledi. Bu dönemde Bağdat hilafetine bağlı bulunan bölgelerdeki devletlerle Hint okyanusu devletleri arasındaki ticareti denizci Uman halkı yönetiyor ve deniz gücü günden güne kuvvetleniyordu. Bu durum Uman'ı ülke dışında tanıtırken ülke içinde de iç kesimlerle sahil kesimleri arasında birbirine zıt siyasî iki gücün ortaya çıkmasına sebep oldu. 272/886 da iç kesimlerde Cevf âlimlerinden müteşekkil bir grup, başlarına Musâ b. Musâ'yı alarak harekete geçtiler. Sahil kesimindeki güç ve iç kesimlerdeki hareket Suhar yakınlarında el-Ka' muharebesinde 278/892 de karşı karşıya geldiler. Abbasîlerden gelen yardım ile⁶ iç kesim, sahil kesimine karşı üstünlük elde etti ve ilk imamlar dönemini temsil eden İmam 'Azzân b. Temîm el-Harûsî Samed savaşında⁷ yenik düştü (280/893). Bu durumun tabii gelişimi olarak Uman'ın Abbasî hilafetine ve buradaki siyasî güce bağımlılığı arttı. Ancak bu dönem hakkında Uman kaynaklarında fazla bilgi yoktur⁸. Uman'lı tarihçiler bu dönemi yorumlarken Abbasî komutanı Muhammed b. Nûr'un meseleye el koyması olarak kısaca bahsederek

Bu dönemde gelen İbâdî imamları siyasî güçten mahrum sadece dinî bir önderliğe sahip kişiler olarak görülmüşlerdir. Kendileri de bu durumu aynen kabullenmişler ve siyasî meselelere karışmayarak kendilerini İbâdî mezhebinin lideri olarak görmüş-

6 Bu yardım talebi için 'uman'lı Muhammed b. el-Sâmî ve Beşîr b. el-Münzir önce Bahreyn'e giderek Abbasi halifesinin valisi Muhammed b. Nûr ile görüşmüşler, sonra da Bağdat'a giderek bizzat halife el-Mu'tazid ile görüşerek ona kendilerine yardım için ikna etmişlerdi.

7 Bu savaşta öldürülen Azzam'ın kesik başı Bağdat'a gönderildi.

8 Uman ile hilafeti ilişkileri için bk. 'Abdullah Ebu 'İzze «'Alâkât-i 'Umân bi dâr el-Hilâfe fi'l-Nısf el-evvel mine'l-karn el-Râbi' el-Hicrî» Ebû Zabi'de yapılan Körfez Araştırmaları IV. toplantısı (Kasım 1979) zabıtları, Ebu Zabi, 1982, s. 153-173.

lerdir⁹. Abbasi halifesi ile olan münasebetlerde doğrudan halifeye muhatap olmamışlar, bu görevi Benî Sâme kabilesinden bir kişiye bırakmışlardır¹⁰. 317/929 yılında Uman bölgesini idareleri altına alan Karmatiler 375/985 yılına kadar orada kaldılar. Karmatilerden Ebû Sa'îd Hasan b. Behram el-Cennâbî Abdülhays kabilesine bağlı Rebi' kabilesinin yardımı sayesinde bütün Ahsâ'yı ele geçirdi (286/899). Buraya bağımsız bir devlet kuran Karmatiler Bağdat hilafetine sıkıntılı günler yaşattılar.

Cennâbî'nin oğlu ve halefi Ebu Tâhir Süleyman (914/943) aşağı Mezopotamya'yı ele geçirdi ve Hac yollarını keserek Mekke'yi zaptetti (317/930). Karmatiler 6 gün kadar Mekke'de kaldılar ve Hacer-i Esved'i alarak Ahsâ'ya geri döndüler. Bu arada Yemen'de ortaya çıkan Karmatiler, Zeydî imamları karşısında başarisiz kaldılar¹¹. Daha sonra Uman'lılar da Karmatileri ülkelerinden çıkardılar. Ancak daha sonra Büveyhoğullarının idaresine giren Uman'lılar bağımsızlıklarına kavuşamamış oldular. 11. yüzyılın ortalarında İmam Raşid b. Sa'îd el-Yahmedî'nin liderliğinde Uman bağımsızlığına kavuştu¹².

1502 yılında Vasco de Gama'nın bölgeye tanışma ziyareti yapmasından¹³ sonra 1507'de Portekiz amirali Alfonso d'Albuquerque 6 gemi ile Maskat önlerine gelerek şehri topa tuttu ve ele geçirdi¹⁴.

Maskat'ta İmam Muhammed b. İsmail'in bu güç karşısında yapacak bir şeyi yoktu. Batılılarca Albuquerque doğuda başlayan

9 'Abdullah Ebu 'İzze, Aynı tebliğ, s. 156-7.

10 Aynı müellif, aynı tebliğ, aynı sayfalarda bırakılan vekilin Ahmed b. Hilâl veya Muhammed b. el-Kâsım el-Sâmî olduğu hususunda görüşler belirtilmektedir.

11 Lui Massignon, Karmatiler, İA, c. VI, s. 353-4.

12 J.C. Wilkinson, «Sources for the early History of Oman», Ebu Zabi'de yapılan Körfez Araştırmaları IV. toplantısı zaııtları, s. 90.

13 Vasco de Gama 25 gemi ile Hindistan'a yaptığı seyahatinde Kalikat açıklarında hacca giden silahsız bir müslüman hacı gemisini ele geçirir ve gemideki 400 hacı adayına olmayacak eziyetler yapar. Uzak doğu hac yollarının ve hatta Kızıldeniz'in tehlikeye düşmesi cihan hakimiyeti fikri taşıyan Osmanlı Devleti'ni harekete geçirir. Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı fethetmesinin altında bu hac yollarını emniyete kavuşturmak yatmaktadır. Bk. Wendell Phillips, Beyrut 1971, s. 33.

14 A. Grohmann, Maksat, İA, VII, 349.

hakimiyetin mimarı olarak bilinir¹⁵. Osmanlı donanması 1552 yılı nisanında Piri Reis kumandasında Süveyş'ten 30 parça gemi ve 850 kişilik bir kuvvetle yola çıktı¹⁶. 1551 yılında bir ay süre ile muhasara ettiği Maskat'a girdiyse de kalışı devamlı olmadı¹⁷. Murad Paşa, Seydi Ali Reis¹⁸ Mir Ali Bey, zaman zaman Portekizlilerle Maskat önlerinde mücadeleler verdiler...¹⁹ İkinci Selim'in (1566-1574) veziri olan Sokullu Mehmed Paşa, Portekiz kralı Sebastiyân'a gönderdiği mektupta bütün güney Asya müslüman tüccarlarını ve hacılarını korumak için harp tehdidine kadar vararak Asyadaki Türk nüfuzunu genişletmeye çalışıyordu²⁰. İspanya ve Portekiz, Akdeniz ve Cezayir sahillerini sıkıştırıyordu. Cezayir'den Salih Reis 1553'de Fas'ı zaptederek Beni Meryem sultanlarını tahta çıkardı. Bu suretle Portekizlilere karşı onları takviye etti. Cezayir beylerbeyi Ramazan Paşa'nın yardımı ile 1578'de Fas'da Portekizliler yenilgiye uğratıldı. Kral Sebastiyân Fas'a karşı açtığı haclı seferinde Vadiyussebil (Kasrülkebîr) muharebesinde²¹

15 Bk. Süleyman Muhamme del-Gammâm, «el-Vüçud el-Burtugâli fi 'Umân fi'l-Masâdir el-Mahalliyye el-'Ummâniyye», Adı geçen kongre zabıtları, s. 115-127; yine bk. Wendell Phillips, adı geçen eser, s. 38; F. C. Danvers, *The Portuguese in India*, London (II. Baskı), s. 354; yine bk. S. B. Miles, *The Countries and Tribes of the Persian Gulf*, London 1966, s. 156.

16 Bk. Phillip K. Hitti, *The Near East in History*, Princeton 1961, s. 470; yine bk. Cengiz Orhonlu, «Hint kaptanlığı ve Piri Reis», *Belleten XXXIV* (134) (1970), s. 235-254; Yine bk. İdris Bostan, «Osmanlı Devletinin Uzak Doğu ve Afrika Siyaseti», İslam konferansı üye ülkeler Ulaştırma Bakanları I. Toplantısı, İstanbul 1987, s. 200-206; yine bk. Salih Özbaran, «Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu», *Tarih Dergisi*, XXXI, İst., 1978, s. 125.

17 Maskat ve Hürmüz'deki hareketleri Osmanlı Devleti'nin siyaseti ile bağdaşmadığı gerekçesiyle Piri Reis Kanunî Sultan Süleyman tarafından idama mahkum edildi. bk. Cengiz Orhonlu, «Hint kaptanlığı ve Piri Reis», *Belleten XXXIV/134* (1970), s. 244. Vefatı 1563.

18 Seyyid Ali Reis 1554 yılı Ağustosunda Basra'dan yola çıkarak Maskat önlerine geldi. bk. Şerafeddin Turan, «Seydi Ali Reis», *İA*, X, 528-531; *Miratul Memâlik*, İstanbul, İstanbul 1313, s. 17-21; İbrahim Peçevi, *Tarih*, İstanbul 1281, s. c. I, s. 367-8; S. Özbaran, adı geçen makale, s. 127.

19 Bk. M. J. Stevens, *The Portuguese Asia* (XVII. y. yıl Portekiz tarihçisi Manuel de Faria e Sousa'den tercüme) London 1965, c. II, s. 370-2; yine bk. Sait Talat, *Umman ve Hind Denizleri Hakimiyeti ve Türkler*, İstanbul 1934, s. 116 vd.; Wendell Phillips, adı geçen eser, s. 41.

20 Sait Talat, adı geçen eser, s. 126.

21 Sait Talat, adı geçen eser, s. 127; Dr. Abdülkerim Kureyyim, *el-Mağrib fi 'Ahd el-Devle el-Sa'diyye*, Rabat 1978. Bu eser Fashlar'ın Vadiyülmahâzin

Türklerin himâyesini ve yardımını alan Abdülmelik, Portekiz ordusunu perişan etti. Bu darbe ile 1578'de gerileyen Portekiz saltanatı doğal olarak Uman taraflarında da gücünü kaybetti. Mir Ali Bey, doğu Afrika ile doğu Arabistan kıyıları arasında Portekizlilere karşı mücadelede Osmanlı sultanının bölgedeki temsilcisi olduğunu vurguladı ve bu sıfatı kullanarak bölgeyi hristiyan zulmünden kurtarmakla görevli olduğunu ileri sürdü. Portekizli tarihçi Manuel Fariae Sousa bu faaliyetlerin Yemen fatihi Sinan Paşa'nın bilgisi dahilinde olduğunu söyler. 22 Eylül 1581'de Maskat önlerinde belirlen Mir Ali bey, şehrin korumasının zayıf olduğunu orada yaşayan müslümanlardan öğrenmişti²². Daha sonra 1620'de Yarûbilerin kurucusu olan İmam Nasır b. Mürşid, Uman içinde yeterli kuvveti toplayarak Portekizlileri Maskat'tan çıkardı. Bu mücadelelerde kendisinden sonra İmam olan yeğeni İmam Sultan I. Seyf (Kâid el-Arz olarak bilinir) de kendisine yardımcı oldu²³. Bu başarıdan hemen sonra dikkatlerini doğu Afrika kıyılarına çeviren Sultan I. Seyf Portekizlileri Mozambik kanalındaki bütün limanlardan çıkardı ve Uman sultanlığını oralarda söz sahibi yaptı²⁴. Artık Uman'daki Ya'rûbi hanedanı, Portekizlileri bölgeden kovmakla ün yapmış ve gayet kuvvetli bir donanmaya sahip olarak denizlerdeki hakimiyetini ilan etmişti. Ancak kuzeyden İran tarafından gelen Nadir Şah'ın orduları karşısında başarısız kalan Yarubiler, Uman'ı 1737'de bir İran işgalinden kurtarmadılar²⁵.

dedikleri aynı harbi anlatmakta olup bu zaferin 400. üncü yıl dönümü dolayısıyla neşredilmiş olan kıymetli bir araştırmadır. Harbin tam tarihi 30 Cemaziyelûlâ 986 H. 4 Ağustos 1578'dir.

22 Wendell Phillips bu tarihi 1741 ile 1749 arası bir tarih diyorsa da (bk. adı geçen eser, s. 62) 1744 en uygun görülmektedir. Bk. Lorimer, adı geçen eser, tarih kısmı, c. II, s. 644.

23 Bertram Thomas, Arab Rule under the Al Bu Sa'îd Dynasty of Oman; 1741-1957; Yine bk. George Rentz, Oman, Kahire 1952. İA, Umân, c. XIII, s. 29-32.

24 İA, Zengibar, I, c. XIII, s. 532; Ya'rûb, c. XIII, s. 360; Yine bk. Middle East and North Africa, 1988, London 1987, s. 642.

25 Bk. Lorimer, adı geçen eser, Tarih kısmı, c. II, s. 652; Yine bk. Cevdet Paşa, Târîh-i Cevdet, Dersaadet 1309, II. Baskı, c. II, s. 148; Yine bk. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, E-4455, E-5766 ve E-8499; Yine bk. R. Said-Ruete, «The Âlbu Sa'îd Dynasty in Arabia and East Africa», Journal of the Central Asian Society, Vol. XVI, Sene 1929, Part IV, s. 420.

İran'a karşı mücadelelerde Ya'rûbîlerin Suhar valisi olan Ahmed b. Sa'id, Uman'ın iç kesimlerine girmek isteyen Nadir Şah'ın ordusuna karşı başarılı oldu ve bağımsızlığını ilân ederek 1744'de²⁶ imam seçildi. Böylece Uman'da günümüze kadar devam etmiş olan Âl Bû Sa'id veya Bû Sa'idî hanedanının temelleri atılmış oldu²⁷. Ya'rûbîleri takiben Uman'a dolayısıyla doğru Afrika kıyılarına hakim olan Bû Sa'idîler Uman'dan İran kuvvetlerini çıkarmakla ün yapmışlardır. Ya'rûbî imamları döneminde alınmış olan Zengibar (1652 de), Kilva, Pemba, Mogadişu (şimdi Somali'de) ve Mombasa (1698'de, şimdi Kenya'da) gibi yerlerin hakimi Bû Sa'idîler yönetimlerini her iki tarafta sürdürdüler²⁸.

Kaynaklarda Ahmed b. Said'in Osmanlı Devleti ile temaslarından bahsedilmekte ve İran'ın hücumuna maruz kalan Basra'nın müdafaası için Osmanlı-Uman işbirliğinden söz edilmektedir. Bağdat valisi Ömer Paşa, Basra'nın İran'a karşı savunulması için Ahmed b. Sa'id'den yardım istemiş ve o da (1775-6 da) oğlu emir Hilâli kumandasında çok sayıda gemi yollamıştı. Basra'nın kurtuluşu dolayısıyla başlayan bu yardımlaşma ve dostluk hiç bozulmadan uzun süre devam etmiş ve Osmanlı Devleti bu yardımı karşılıksız bırakmayarak Uman'a her sene muayyen bir yardım göndermiştir²⁹. Ahmed b. Sa'id döneminde başlayan Osmanlı-Uman münasebetleri oğlu Sultan b. Ahmed (1792-1804)³⁰ onun oğlu bü-

26 Bk. Lorimer, adı geçen eser, tarih kısmı, c. II, s. 663.

27 Bk. aynı eser, aynı kısım, s. 701. Uman'a tehlike teşkil eden Vehhabi tehdidi 1812-1818 yıllarında Osmanlılar tarafından bir dizi operasyonla ortadan kaldırıldıktan sonra Sultan Sa'id çok rahatladı. Bk. Dr. Ravinder Kumar «The Dismemberment of oman and the British Policy Towards the Persian Gulf» Islamic Culture, c. XXXVI, sayı I, s. 8-19, Hyderabad Deccan, 1962; H. R. P. Dickson, Kuwait and Her Neighbours, London, 1946, s. 117-9.

28 Bk. aynı eser, aynı kısım, s. 804. Yine bk. Dr. İdris Bostan, «Basra Körfezinin Güney Kesimi ve Osmanlılar (1876-1908)», Osmanlı Araştırmaları IX, İstanbul 1989, s. 311-322.

29 J. Stevens, The Portuguese Asia, c. II, Kısım II, s. 370 vd. Ali Bey ismindeki bu zat Maskat'ı ele geçirmişti. Bk. Lorimer, Delilülhaliç Tarih Kısım, c. I, s. 18-9.

30 Wendell Phillips, adı geçen eser, s. 48 dipnot, ölümü için 1680, 1668-9 tarihleri verilmektedir.

yük Sa'id diye bilinen Sa'id b. Sultan (1807-1856)³¹ ve Seyyid Türki b. Sa'id (1871-1888)³² dönemlerinde devam etti.

Bû Sa'idî hanedanında çok belirgin bir şahsiyet olan Sa'id b. Sultan³³, Uman'ın hakim olduğu doğu Afrika ve Doğu Arabistan topraklarında ve hakim olduğu deniz ticaret filosu ile bölge ticaretinde söz sahibi oldu ve büyük zenginlikler elde etti. Önceleri münavebe ile her iki tarafta ikamet eden Sa'id b. Sultan sonradan İmparatorluğunun merkezini 1831'de Zengibar'a taşıdı ve sürekli orada ikamet etti³⁴. Seyyid Sa'id b. Sultan idaresi döneminde (1807-56) Bû Sa'idîlerin merkezi Uman'dan Zengibar'a taşınmasıyla ölümünden sonra tek idare dönemi sona erdi ve Zengibar Sultanlığı ile Uman sultanlığı adları ile iki ayrı devlet oluştu. Zengibar'a Seyyid Said'in oğullarından Sultan Mecid, Uman'da ise Seyyid Süvenî idareyi ellerine aldılar. Bu dönemlerde Avrupalı tüccarlar Uman ve Zengibar deniz gücünden çekinirlerdi. Ancak çok geçmeden XIX. yüzyılın ikinci yarısında Umanlıların deniz hakimiyeti zayıflamaya başladı. 1861'de Zengibar elden çıkmış ve Uman'a bağlı sadece Hind yarımadasında Mekran sahilindeki Gavadur kalmış ancak orası da 1958'de Pakistan'a satılmıştır. 1869'da Süveys kanalının açılması ile Hint denizindeki Uman hakimiyeti iyice kayboldu. Buharlı gemilerin çıkması ile bu hakimiyet yerini Avrupalı güçlere terketti. Deniz gücünün devre dışı kalması Uman'ın ve Maskat'taki sultanların gücünü iyice ortadan kaldırmış ve bölge yavaş yavaş dış kuvvetlerin nüfuz bölgeleri içine girmiştir. Bu arada iç kesimlerde ortaya çıkan isyanlar Uman içinde güçleri ikiye böldü ise de 1920'de iç kesimlerdeki kabileleri temsilen Uman şeyhi ile Maskat'ta Sultan Teynur arasında Sîb bölge-

31 W. F. Owen, Narrative of Voyages to Explore the shores of Africa, Arabia and Madagaskar, London 1833, c. I, s. 422; yine bk. G. S. P. Freeman-Grenville, the East African Coast; Select Documents, s. 213.

32 Lawrence Lockhart «Nadir Shah's Campaign in Oman», BSOAS, VIII, 1935-37, London, s. 160. Yine bk. Lorimer, Delîl el-Halîc, Katar, Tarihsiz, Tarih kısmı, c. II, s. 633.

33 Rudolf Sa'id Ruete, Said b. Sultan; Ruler of Oman and Zanzibar, his place in the history of Arabia and East Africa, London 1929.

34 Muhammed Hasan el-'Ayderûs, «El-Sultan Sa'id ve'l-'Alakât el-Arabiyye el-Efrikiyye», Müerrih el-Arabî, c. 37, Bağdat 1988, s. 19-33.

sinde (Maskat'ta) bir andlaşma oldu³⁵. Ancak mevcut andlaşmalara rağmen Uman'da Maskat Sultanlığı ile iç kesimler arasındaki münâsebetler hassasiyetini korumuştur. 1932'de idareden çekilen Sultan Teymur'un yerine oğlu Seyyid Sa'id b. Teymur gelmiş o da 1955-59 yılları arasında cereyan eden Cebel harbinden başarı ile çıkarak 1871'den beri ayrı kalan iki kesimi birleştirmeye muvaffak olmuştur. Sultan Sa'id b. Teymur'un Cebel harbinde en büyük yardımcısı kardeşi Seyyid Tarık idi³⁶. Uman Sultanlığının bugünkü sultanı ve devlet başkanı Sultan Kabûs, Sa'id b. Teymur'un oğludur.

B. Genel Kaynaklar

Yazılı kaynaklar arasında muntazam arşiv belgelerini bulamadığımız Uman'dan bölgede yazılmış dinî kökenli fıkıh, siyer, en-sâb ve tarih kitapları karşımıza çıkar. Tarih araştırmalarına kaynak teşkil edebilecek bu malzeme arasında da fazla bir şey bulmak maalesef mümkün değildir. Bu hususta elde bulunan kaynaklar bölgede hakim mezhep olan İbadi mezhebine bağlı âlimlerin yazdıkları fikhî meseleler ve sadece bölgesel kayıtlardan ibarettir. Bunlarda güdülen esas gaye bu fikirlerin Arap yarımadasının bu kesiminde ne derece kuvvetli olduğunun tesbitinden ibarettir. Zira İbadi âlimlerini en çok ilgilendiren bu olmuştur. Bu bakımdan Uman tarihi hakkında tam bir bilgi edinebilmek için eldeki bu bilgileri Uman dışında yazılmış olan eserlerle takviye

35 Bk. Wendell Phillips, adı geçen eser, s. 190. 12 Eylül 1920 tarihli andlaşmanın metni için bk. Arabian Boundaries; Primary Documents 1853-1957, nşr. Richard Schofield ve Gerald Blake, London 1988, c. II, s. 143. Mezkur andlaşma Maskat Sultanı Seyyid Teymûr b. Faysal ile Uman İmamı Şeyh İsâ b. Sâlih 'Alî el-Hârisî arasında imzalandı. 12 Eylül 1920.

36 Sultan Sa'id b. Teymûr'un kardeşi olan Seyyid Târik 1921'de Bombay'da doğmuştu ve annesi Türk'tü. Bir yaşında iken annesiyle İstanbul'a giden Seyyid Tarık 11 yaşındayken Frankfurt'a doktor olan dayısının yanına gitti. Ağabeyinin talebi karşısında 1937'de Uman'a gelen Seyyid Tarık Türkçe ve Almanca biliyor ancak Arapça'yı pek konuşamıyordu. Ağabeyi onu Arapça'sını geliştirsün diye Sûr şehrine yolladı. Daha sonra Seyyid Tarık Ağabeyinin sağ kolu olarak Uman'ın siyasî hayatında çok önemli rol oynamıştır. İki defa evlenmiş olan Seyyid Tarık'ın bir hanımı Türk'tü. Yine bir Türkle evli olan oğlu Halal bugün Uman'da yaşamaktadır. Bu bilgiler için bk. Wendell Phillips, adı geçen eser, s. 194-9, 209-10.

etmek ve zenginleştirmek gereği ortadadır. Rustak ve Nizve âlimlerinin yazdıkları çoğunlukla fıkıh dalındaki ve günümüze kadar ulaşmış eserlerin³⁷ yanında yine bölgesel âlimlerin kaleme aldığı fıkıh dışı, teracim-i ahval ve kitabu'l-ensâb türünden eserler, siyer ve tabakat kitapları Uman'da ve batı kütüphanelerinde bulunur³⁸.

Bu türden tarihî kıymet taşıyan eserler özel kütüphanelerde veya halka açık vakıf kütüphanelerinde bulunur. Bunlar genellikle Uman'da, Zengibar'da (bugün Tanzania) ve Kuzey Afrika kütüphanelerindedir. Zira buralarda İbadî mezhebi görüşüne bağlı topluluklar bulunmakta idi ve İbadî fıkıhına ait eserler, âlimlerin evlerindeki özel kütüphanelerde veya medrese ve zaviyelerdeki kütüphanelerde mahfuz bulunurdu. Bunlardan pek çoğu son yıllarda basılmıştır. Önceleri Kahire ve Tunus'ta basılmış olan bu eserler bundan böyle Uman'da millî kültüre destek veren müesseselerde basılmaktadır. Zengibar'da XIX. asrın sonlarından Sultan Bergaş'ın³⁹ hakimiyeti döneminde basılmış olanlar vardır. Ancak bunlar bazen kütüphanelerde bulunan elyazmalarından daha zor ele geçmektedir. İbadîlik üzerinde batı ve doğu üniversitelerinde yapılan doktora çalışmaları bu kaynaklara ulaşmada önemli bilgiler ihtiva ederler⁴⁰.

37 İbadî fıkıh eserleri ile ilgili eserlerin üçte biri kadarı elimizdedir. Bunlar hiç de azımsanmamalıdır. Hacim olarak da geniş olan bu eserlerin Kindeli âlimlerinin 72 cilde varan «Beyânu'l-şer», 41 cilde varan «Musannaf», 51 cilde varan «Kifaye» önemli kaynaklardır. Buna benzer daha nice eserler vardır ki her biri dönemleri ile ilgili önemli tarihî bilgi ihtiva ederler.

38 Fıkıh dışı polemik eserler arasında tarihçilere kaynak olabilecek olanlar XII. y. yıla ait olan Suhar'lı âlim Selmâ b. Müslim el-Avtebi'nin «Kitâb-u Ensâb'l-'Arab», Uman'daki kabile geçercelerini gösteren önemli bir kaynaktır. Bu eserler ileride zikredilecek olan Şeyh Abdullah b. Humeyni el-Salimî'nin meşhur Tuhfetü'l-A'yân gibi dev eserine kaynak teşkil etmişlerdir. Uman'da İslâm öncesi ve Mühellebiler dönemine ait çalışmalar için önemli kaynaklardır.

39 M. L. Bilge, «Bergaş b. Said» DİA.

40 İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri. Ethem Ruhi Fıglalı, Ankara 1983; A. K. Ennâmi «Studies in İbâdism» Cambridge Üniversitesine verilen tez (1971), ve aynı mevzularda J. of Sem. Studies 1970 ile J. van ESS, ZDMG, 1976 dergilerinde makaleleri Ennâmi'nin doktora tezinde Kuzey Afrika kütüphanelerindeki özellikle Cebel, Nefuse ve Cerbe'deki kütüphanelerde bulunan İbadî eserleri hakkında tafsilatlı bilgiler verilir. Bu hususta Revue Africain'in 100. sayısında Kuzey Afrika'da Mzâb'daki kütüphanelerde bulunan İbadî fıkıhına ait eserlerin tamam olmasa da bilgileri verilmektedir.

Uman'ın başkenti Maskat'ta Millî Kültür Bakanlığı'nın topladığı yazma eserler koleksiyonu önemlidir⁴¹. Bunların sayısı 2.000 adet yazmaya ulaşır ve bugün dünyada İbdi fıkı ve hayat tarzı üzerine yazılmış eserleri toplayan en büyük koleksiyondur.

Özel kütüphanelere örnek olarak halen Uman'da Mıntika el-Şarkıyye denilen bölgede yaşamakta olan büyük tarihçi müellif Abdullah b. Humeyd el-Salimî'nin oğlu Muhammed b. Abdullah el-Salimî'nin kütüphanesi gösterilebilir. Ayrıca Şam ve Kahire kütüphanelerinde ve British Museum, Bibliotheque National, Rhodes House Oxford ve Cambridge Üniversite Kütüphanesi gibi Avrupa kütüphanelerinde İbadî mezhebi ile ilgili ve bölge tarihini ilgilendiren önemli eserler vardır⁴².

Uman'da el-Mektebe el-Vataniyye'de tarihle ilgili birçok el-yazması eser vardır ki, bunların herbiri bölge tarihi üzerinde araştırma yapacak olan bir kimsenin müracaat etmesi gerekli eserler arasındadır. Bu eserler Suhar'lı âlim Selmâ b. Müslim el'Avtebi,⁴³ Ahmed b. Abdullah el-Kindî, Muhammed b. Sa'id el-Kalhânî, Abdullah b. Halfân b. Kayser el-Suhârî, Ebû Süleyman Muhammed b. 'Âmir b. Râşid el-Da'velî,⁴⁴ Sa'id b. 'Alî b. Cum'a el-Mugîrî, Bergaş b. Humeyd b. Râşid, Sâlim b. Hamûd el-Seyâbî gibi Uman'lı müelliflere aittir. Bu eserlerden istifade edebilmek için önce bunları tasnife tabi tutmak gerekir. Öncelikle siyer kitapları ve nesp kitapları daha sonra da mahallî tarihçilerin kaleme aldığı eserler ele alınmalıdır. Tabakat kitapları, doğu ve batı İbâdîleri tarafından telif edilmiş olan akide ve fıkha dair eserler tarih araştırmaları için çok bilgi temin ederler. Bu tür dinî içerikli eserleri buradaki araştırmamızın dışında bıraktık.

41 «Vezâret el-Turâs el-Kavmî el-Sekâfi» adlı bakanlığın zaman zaman önemli eserler bastığını görüyoruz. Bunlar genelde yayına hazırlanan bir el yazması esendir ve İbâdî fıkıh, hayat tarzı ve kültürünü yansıtan eserlerdir.

42 Schan Zengibar'da bulduğu eserleri bir liste halinde Berlin kütüphanesine tevdi ederken Smorgozewski Kuzey Afrika'dakileri tesbit ederek Lwow kütüphanesine bırakmıştır.

43 Kitab-u Ensâb el-Arab.

44 Kısas ve Ahbâr Ceret fi'Umân.

C. Mahallî Kaynaklar

Uman tarihine kaynak teşkil eden ve bölge tarihçileri tarafından yazılmış olan eserlerden en önemli üç tanesini burada görelim.

I. *Keşfu'l-Gumme el-Cami'li-Ahbâr el-Ümme*. Bu eserin müellifi Hicrî II. y. yıl hicrî/milâdî XVIII. y. yılda Uman'da yaşamış olan Sirhan b. Sa'id el-İzkevi'dir. Eserin el yazması yaklaşık olarak 1728 tarihlerinde kaleme alınmıştır. Eserin Londra'da British Museum kütüphanesinde iki nüshası bulunmaktadır. OR. 8676 numaradaki nüsha bir mukaddime ile başlar ve 40 baba ayrılır. Akaid, tarih ve siyer gibi mevzuları içine alan eser 410 vrk.dır. Müellif Sirhan b. Sa'id eserin sonunda bulduğu bilgileri topladığını, ancak iyi bir müellif ve tasnif ehli sayılamayacağını söyleyerek «kusurum varsa düzeltilsin»der. OR. 6568 de kayıtlı olan diğer nüsha ise sadece tarihi hadiseleri ele alan ve birinciye göre çok özet mahiyette olan 47 varaklık bir eserdir. Eserin bir diğer nüshası da Şam'da Zahirîye kütüphanesinde tarih yazmaları arasında 347 numarada kayıtlıdır. Ayrıca Kahire'de dâru'l-kütüb el-Mısriyye'de, Arap Devletleri Birliği yazmalar enstitüsünde, Teymûriyye kütüphanesinde (2582 numarada) yazmanın nüshaları bulunmaktadır. Bu eserin bir kısmını, İngiliz subayı Ross İngilizceye tercüme ederek 1874 yılında Kalküta'da neşretti⁴⁵. 1938'de aynı kısım Hamburg'da H. Klin tarafından neşredildi⁴⁶.

Eserde ilk üç kısım cahiliye dönemi haberleri ve o döneme ait bilgileri verir. Dördüncü kısımda ise Ezd kabilesinin Yemen'den Uman'a gelişleri ve orada bulunan Farsları kovmalarından bahis vardır. İleride gelen kısımlardan 26. kısma kadar olan sayfalarda Hz. Peygamber ve hulefa-i raşidinden bilgiler verilir. 27 kısımda ise Abdullah b. İbâd'ın Abdülmelik b. Mervan'a verdiği cevaplar yer alır. 28. kısım ise İslâmî fırkalardan bahseder. Bu kısımda İbâdiler'in fikirleri ve diğer haricî fırkaların yanında görüşleri anlatılır. 29. kısım yine bu görüşlerin açıklamasına ve derinlemesine incelenmesine ayrılmıştır. 30. kısım ise Emevî ve Abbasî devletleri

45 C. E. Ross, *Annals of Oman*, Culeutta 1874.

46 H. Klin, *Akhbar Ahl Uman*, Hamburg 1938, Bölüm, 33.

ile İbâdî hareketi ve bu hareketin Uman ve Kuzey Afrika'da yayılışının tarihine ayrılmıştır. Takibeden kısımlarda intişar-i İslâm'dan Ya'rûbiler dönemine kadar Uman tarihi anlatılır ve Uman'daki sahabe ve İbâdî ileri gelenleri tanıtılır. Eserin son kısmı olan 40. kısım İbdî mezhebinin inançları üzerine tahsis edilmiştir. Eserin telifi ile ilgili kısmında ise müellif, halkın mezhepleri hususunda bilgisiz olması dolayısıyla bu işe giriştiğini söyler⁴⁷.

Bu son sözden anladığımıza göre İbâdî mezhebi görüşleri hakkında kaynaklar gerçekten azdır. Bu mezhebin daha çok şifahi olarak bilinir olması ve zamanla fikirlerin ve kültürün ortadan kaybolma tehlikesini gören İzkevî, eserini kaleme almıştır. İzkevî bazı kaynaklardan ve naklilerden faydalandığını söyler⁴⁸.

Kaynak olarak İzkevî'nin kullandığı eserler arasında «el-Sahife el-Kahtâniyye»,⁴⁹ «Misbah el-Zalâm»,⁵⁰ «Cevâhir el-Münteka»,⁵¹ «Tabakat el-İbâdiyye»,⁵² «Ensâb el-'Arab»,⁵³ ve doğal olarak bütün bunlar yanında ve belki de en önce şifahî bilgileri sayabiliriz. İzkevî, bu son kaynak için sık sık «...ve seeltü ehlel hıbre» diyerek bilgi ve tecrübesi olan ulemeden sorarak istifade ettiğini açıklar.

Bütün bunlardan dolayıdır ki «Keşf el-Kumme» isimli eser, Uman tarihi üzerine bölgede yazılmış olan en mükemmel ve en güvenilir bir kaynaktır⁵⁴. Ayrıca bu eserin değerlendirilmesi hakkında ve diğer eserlerle mukayese edildiğinde diyebiliriz ki *Keşfulgumme* bölgede yazılan diğer tarih kitaplarındaki bilgileri vermesi⁵⁵ yanında, İbâdî fikir ve görüşleri hakkında geniş açıklamalar getirir.

47 el-İzkevî, Keşfulgumne, OR. 8676 vrk. 2A.

48 İzkevî, Keşfulgumne, vrk. 344a.

49 Müellifi Ebû Kahtân Halid b. Kahtan'dır.

50 Müellifi Rukaysî'dir ve rivayetleri 3. Hicrî asırdan Ebû Mu'sir'e uzanır.

51 Müellifi Berâdî'dir. Berâdî Mağripli bir İbâdî'dir.

52 Müellifi Dereîni'dir.

53 Müellifi 'Avtebi'dir. Eserde genelde Yemen'den Uman'a göç anlatılır.

54 Fuad el-Seyyid, Fihrist el-Mahtutât bi dâr el-Kütüb el-Misriyye, Kahire 1962, s. 257.

55 Diğer eserlerdeki bilgiler vermesi dolayısıyla müsteşrik Wilkinson onu bir «aktarmacı» olarak vasıflandırır. Bk. J. C. Wilkinson «Sources for the Early History of Oman» Ebu Zabi'de Kasım 1979'da yapılan Basra Körfezi ve Arap yarımadası ile ilgili IV. toplantının zabıtları, Ebu Zabi, 1982, s. 93.

Eser özellikle Uman tarihi ve İbâdî inançları üzerinde araştırma yapanlar için kıymetlidir.

II. Ebû Muhammed, 'Abdullah b. Humeyd b. Sellûm el-Salimî'nin⁵⁶ «Tuhfetü'l-A'yân bi Siret-i ehl-i 'Umân» isimli eseridir⁵⁷. 1914 yılında vefat ettiğinde 46 yaşlarında bulunan müellif, 12 yaşlarında iken bir rahatsızlık neticesinde gözleri kör oldu. Çok enteresan bir müellif olan Abdullah el-Sâlimî satırları 27'ye varan eserleri arasında «Tuhfetü-a'yân» isimli eseri tarih için, diğer eserlerinden bir kaçı da İbâdî fıkhi için fevkalade önemlidir. Hocaları Mâcid b. Hâmîs el-'İbrî (Tah. 1837-1927) ve Salih b. 'Ali el-Hârisî (1834-5/1896)⁵⁸nin bilgi ile birlikte el-Sâlimî'ye siyâsî görüş ve cesaret verdiklerini Salimî'nin XX. y. yıl başlarında Uman'da imamlık makamı ve otoritesinin işlerlik kazanmasında önemli katkılarda bulunmasından anlıyoruz. Ayrıca el-Sâlimî'nin İbâdî mezhebinin esaslarını çok iyi bildiği tartışılmaz. Zamanında Uman'da ulemanın reisi ünvanını alan müellif el-Sâlimî, Kuzey Afrika ve Mısır âlimleri ile devamlı yazışarak temaslarını sürdürmüş ve hacca da gitmiştir. İlk dönem Uman tarihi ile ilgili bilgiler veren Salimî'nin eseri açısından da yetkili ve gerçekçi olduğu kabul edilir. Eserin birçok yerinde fikhî açıdan imamlığın durumu değerlendirmeye alınır. İmam Culendâ b. Mes'ûd'un, isyana karışan kumandanlarını nasıl ölüme mahkum ettiği meselesini müslüman bir toplumun meselesi olarak ele alır ve imamın, özel münasebet ve duygulardan arınması ve uzak kalması gerektiği üzerinde durur.

Uman'ın diğer meşhur tarihçilerinden Humeyd b. Muh. b. Razîk veya kısaca İbni Razîk (veya) Ruzeyk)'den sonra yaşayan mü-

56 Doğumu 1286/1869, ölümü 1914. Kur'an-ı Kerim'i babasından öğrenecek 4 ayda ezberlediği rivayet edilir. el-Sâlimî'nin geniş hayatı için bk. Muhammed Sa'îd Nâsir el-Vehbî, «Dirâse 'an el-Mü'errih el-'Umânî Abdullah b. Humeyd el-Sâlimî», Ebu Zabî'de Kasım 1979'da yapılan Basra Körfezi ve Arap yarımadası ile ilgili IV. toplantı zabıtları, s. 282-292.

57 Tuhfetü'l-a-yân fi Sırat-i ehl-i 'Umân, Kahire 1347, II cilt halinde nşr. Tafîş el-Cezairî, Eser sonradan 1961'de yine basılmıştır.

58 Salih b. 'Ali el-Hârisî'nin «el-'Ukûd el-Fıddıyye fi usulî'l-imâme el-İbâdiyye» isimli eseri kendisinin İbâdî fıkhına ve imamete bağlı kişiliğini gösterir. el-Hârisî Uman tarihi ve İbâdî hareketi üzerine çok eserler yazıldığından bahsedebilir. Bu bilgiye göre bize ulaşmamış olan birçok Uman tarihi yazılmış ancak zayı olmuştur. bk. Ömer Rıza Kehhâle, Mu'cem el-Müellifin, Şam 1958, c. VI, s. 51; Brockelmann, GAL, s. II, s. 823.

ellif Uman'da bölgesel tarihçiler arasında en önde gelen isimlerdendir. *Tuhfetü'l-a'yân*'ı, İbn Razîk'in eseri el-Feth el-Mübîn ile karşılaştırarak değerlendirmesini yapan Dr. Zekerriya Kasım, el-Sâlimî'nin 1913 ayaklanmasında ve imamlığın Uman'da tekrar ihyasında büyük rolü olduğunu ancak İbn Razîk gibi sultanları sadece methetmek yerine çok tenkit ettiğini ve bundada başarılı olduğunu söyler⁵⁹. el-Sâlimî' eserini 1328/1910 yılında bitirmiştir. Sâlimî 18 Safer 1332 H. de 46 yaşında iken vefat etti. Tenûf'da defnedilmiş olan Sâlimî'nin kabri bugün de orada bulunur.

Sâlimî, Tuhfe isimli eserini bablar halinde düzenlemiş ve I. ciltte Uman'ın tanıtılması, halkanın faziletleri, Yemen'de Me'rib berajının yıkılışından sonra Ezd kabilesinin Uman bölgesine göç etmesi anlatır. Malik b. Fehm el-Ezdi'nin dönemi ve Uman halkının İslâm'a girişi bu bölümde ele alınır. Hz. Ebubekir zamanında Ridde hareketinden sonra Uman'ın ilk halifelere, Emevî ve Abbâsî hilafetine bağlılığı söz konusu edilir. Her iki dönemde Uman'ın hilafet merkezi ile münasebetleri, bağımsızlık çabalarından söz edilir. Haccac b. Yûsuf el-Sekafî'nin Uman'da hüküm süren Sa'id Cülendâ ve Süleyman Cülendâ'ya karşı başarısında ve iki idarecinin sonradan Zenc ülkesine kaçmalarından, Abbasiler döneminde İmam 'Azzân b. Temîm el-Harûsî'nin Abbâsî halifesi Mu'tazid'in kumandanı Muhammed b. Nur'a karşı yenik düşmesinden bahsedilir.

Son kısımda müellif Uman'da «idarenin Melikleri» diye isimlendirdiği Benî Nebhan'a geçişini anlatır. İkinci kısımda müellif Sâlimî, Ya'rûbîler ve Bû Sa'idîlerin Uman'daki hakimiyetlerinden söz eder. Yarubîler döneminde faziletli imamlardan ve içerideki başarılı idare yanında dışarıya karşı ülkeyi başarılı korumalarından söz edilir.

Diğer İbâdî âlimlerde olduğu gibi Umanlı tarihçiler ve bu arada Sâlimî de eserinde ele aldığı dönemlerde Uman'ın dış dünya ile ilişkilerine dokunmaz. Devamlı olarak iç işlere önem verilir ve dışarı yok sayılır. Yarubîlerin son dönemlerinde Sâlimî Uman'ın Hinâvî ve Gâfirî kabileleri arasındaki ayrılıktan söz eder. Bu ayrılığın Uman toplumuna verdiği zararlar dile getirilir. Ayrılmış,

59 Dr. Cemal Zekerriya Kasım, el-Halîc el-'Arabî, Kahire 1966, s. 499.

parçalanmış bir Uman toplumunun ne halde bulunduğu ve adeta tekrar toplumu bir araya getirecek bir kurtarıcının beklendiğine işaret edilir. İşte tam bu sırada Bû Sa'idiler hanedanının büyüğü İmam Ahbed b. Sa'id ortaya çıkar ve Uman'da bugün de idarede bulunan Bû Sa'idî ailesinin hakimiyeti ele geçirmesi ve imam olmasını anlatır.

Şüphesiz *Tuhfetü'l-a'yan* sahibi, eserinde kendinden önceki tarihçilerin eserlerini kaynak olarak kullanmış ve İbn Haldun, el-Mes'ûdî, İbn el-Esir, el-Esma'î, Câhiz gibi hicrî II ve III. asır müelliflerinden ve Uman'lı tarih ve fıkıh âlimlerinden el-'Avtebî, el-Kalhânî, el-Ezherî, el-Ma'velî ve İbn Razîk'den istifade etmiştir. Bütün bu eserlerin yanında müellif Ebu'l-Mu'sir, Ebû Kahtân, Ebu'l-Havârî, Mahbûb b. Rahîl, Muhammed b. Mahbûb ve Münîr b. el-Neyr el-Ca'lânî gibi ilk dönem Uman'lı İbâdî müelliflerin siyer kitaplarından yararlanmışır⁶⁰. Ayrıca yaşlı kimselerden hatırlayabildiklerini ağız yolu ile naklederek yazmıştır. Böylece bütün bu kaynakları değerlendiren müellif, kıymetli eseri *el-Tuhfe*'yi vücuda getirdi. Bu bakımdan dolaydır ki el-Sâlimî tarihçilerin güvendiği bir tarih yazarı olarak bilinir. Tarih yazıcılığında onun enteresan bir üslubu vardır ki o da, hadiseleri anlatıp ortaya koymak ancak değerlendirmeyi okuyucuya bırakmaktır.

el-Sâlimî'nin öğretmenleri arasında Râşid b. Seyf el-Lemkî, Abdullah b. Muhammed el-Hâşimî, Salih b. Ali el-Hâlrîsî, Sa'id b. Halfân el-Halilî gibi dönemin en önemli âlimleri vardır. Müellif el-Sâlimî aynı zamanda tedris ile de meşgul olmuş ve sayısız öğrenci yetiştirmiştir ki bunlar arasında şu isimleri sayabiliriz : İmam Muh. b. Abdullah Sa'id b. Halfân el-Halilî, İmam-Sâlim b. Râşid el-Harûsî, 'Abdullah b. Gâbiş el-Nevfelî, Muhammed b. Şeyhân el-Salimî⁶¹ ve diğerleri. Böylece el-Sâlimî'nin bir müellif olması yanında Uman kültürü ve eğitim hayatı için de önemli bir şahsiyet olduğu kabul edilen bir gerçektir.

60 el-'Avtebî'nin Kitab-u ensâb el-'Arab, Ebu'l-Mu'sir'in ve Ebû Kahtân'ın Kitâb el-Stre'leri ilk dönem Uman'lı müelliflerin eserleri arasındadır.

61 Ömer Rıza Kehhâle, Mu'cem el-Mü'ellifin (c. X, s. 74), de Uman'lı şair olarak gösterilir ve bazı İbâdî meşayih ve ulemanın ileri gelenleri için yazdığı methiyelerden örnekler verilir.

Tuhfet el-A'yân isimli tarih eserinin yanında el-Sâlimî'nin basılmış ve basılmamış tarih, fıkıh, akaid, edebiyat, eğitim, terceme-i hal dallarında birçok eseri vardır. İbâdî akidesi üzerindeki eserleri arasında Behcet el-Envâr fi Şerh-i Envâr el-'Ukûl, Envar el-'ukûl, Meşârik envâr el-'Ukûl, Şems el-Envâr, Tal'at el-Şems, Şerh Tal'at el-Şems, Medâric el-Kemal, Me'âric el-Âmâl, Hall el-Müşkilât, el-Hücce el-Vâziha, Bezl el-Mechûd fi Muhalefet el-Nasârâ vel-yehûd, el-Lem'a el-Murdiye fi eşi'a el-İbâdiyye, Keşfullhakika fi'l-Redd-i min cehl el-Hakika sayılabilir. Eğitim ile ilgili Telkîn el-Sıbyan ve fıkıh üzerinde risâle el-Hac ve el-Hucec el-Mukni'a fi ahkâm salât el-Cum'a, edebiyat ile ilgili divân-ı şî'r, Mecmu'ul-Menâzım 'alâ ka'ide el-Mütûn, Şerh 'alâ feyz el-Münâ min kasidet el-Şeyh Sa'id b. Ahmed el-Râşidî, el-Menhel el-Sâfi fi'l-urûz vel-kavâfi isimli eserleri vardır ki bunlardan büyük bir kısmı basılmıştır.

Eser Uman tarihine bir kaynak olmak açısından değerlendirildiğinde müellifin dinî ve siyasî görüş olarak İbâdî mezhebini benimsemiş olduğu görülür. İbâdî imameti açısından ele alınan eserde Sâlimî'nin kuvvetli bir imamlık taraftarı olduğu hissedilir. Müellife göre, Emevî ve Abbasî hilafetlerine bağlılık reddedilmiştir. Ona göre İbâdî mezhebi İslâm'da mevcut mezhepler arasında en doğru yolu bulmuş olanıdır. Eserin girişinde bu hususta; «Sahabe-i kiramdan sonra İslâm âleminde bütün dönemlerin ve bölgelerin arasında Uman adaletin ve faziletin en temayüz ettiği yerdir.» der ve bu eserin vücuda getirilme sebebi olarak da bilinmeyenlerin ve bu gerçekleri ortaya koyan İbâdî bilginlerin hayatlarını ve tarihlerini bilsinler diye bu eseri yazdım diyerek ilâve eder. Müellif el-Sâlimî bu bölümde Uman'da tarih dalında yazılmış pek az kaynak eser bulunduğundan dolayı şikâyet eder.

III. Uman tarihi ile ilgili elimizde bulunan diğer önemli bir eser Uman Sultanı Seyyid Sa'id b. Sultan'ın⁶² muasırı Humeyd b. Muhammed b. Razîk (veya Ruzeyk)'in yazmış olduğu el-Feth el-Mübîn fi Sîret el-Sâde el-Bû Sa'diyyîn'dir. Sultan, 1250/1835 yıllarında yaşadığını bildiğimiz müelliften bir eser yazmasını rica eder. Eserini 3 kısımda ele alarak yazmaya başlayan İbn Razîk

62 Rudolf Said Ruete, Sa'id b. Sultan; Ruler of Oman and Zanzibar, his place in the history of Arabia and East Africa, London 1929. Müellif Rudolf Said Ruete Seyyid Sa'id'in kızı tarafından torunudur.

I. kısımda Bû Sa'îdiler hanedanını kuran Ahmed b. Sa'îd'i anlatır ve Bû Sa'îdî haneden-ı hakkında geniş bilgiler verir. Bununla birlikte eserin girişinde Uman'da Bu Sa'îdilerden önce yaşamış olan Ya'rûbiler ve diğer imamlardan da bahisler vardır. Eseri G. P. Badger⁶³ kısmen İngilizceye tercüme ederek «History of the Imams and Seyyids of Oman»⁶⁴ adı ile bastırmıştır. Bu eser Uman tarihi hakkında batı dünyasına bilgi veren ilk eserler arasındadır. 661'den başlayarak 1857 senesine kadar olan olayları inceleyen eserin aslı olan el-Feth el-Mübîn, Maskat'ta Sultan Seyyid Süveynî⁶⁵ tarafından Dr. Badger'a hediye edilmiş veya Badger, 1861'de Maskat ile Zengibar arasındaki ihtilafı çözmeye komisyonunda iken eseri Sultandan almıştır. Badger eserin tercümesinde Razîk'in ihmal ettiği Maskat'ın dış ilişkilerine ve doğru Afrika'daki Zengibar gibi bağlı ülkelere değinmiştir.

İbn Razîk, eserini kaleme alırken birçok kaynağa müracaat etmiştir ki bunlar arasında el-İzkevî'nin «Keşf el-Gumme»si⁶⁶ başta gelir. Bu eserlerden o kadar ileri derecede istifade etmiştir ki hatta bazı yerler harfiyyen aynıdır. Değişik olan tarihler ve bazı hadiseler için hakim olan görüş, eseri çoğaltanların hastalarından veya İbn Razîk'in kuvetli bir İbâdî olması dolayısıyla bazı aleyhte yerleri atlamış olmamasından'dır. Ancak müellif yer yer Keşf el-Gumme'nin dışına çıkarak⁶⁷ orada bulunmayan bilgiler verir ki bu da İbn Razîk'in bilmediğimiz başka yazılı kaynaklara veya sözlü bilgilere dayandığını gösterir⁶⁸.

Müellif İbn Razîk'in Uman tarihini doğrudan ilgilendiren diğer birkaç eserini daha burada zikretmek istiyoruz. Bunlar el-Sa-

63 George Percy Badger, DIA, IV, 418-9.

64 Badger, History of Imams and Seyyids of Oman, London, 1871.

65 Büyük dedesi Ahmed b. Sa'îd hakkında daha fazla bilgi yazılsın ve bilinsin diye Seyyid Hamed b. Sâlim b. Sultan b. İmam Ahmed b. Sa'îd.

66 Keşf el-Gumme el-Cami'li Anbâr el-Ummeh, Müellifi Serhan b. Sa'îd el-İzkevî makalede I. eser olarak tanıtıldı.

67 Faruk Ömer, «Bibliyografya fi tarih-i 'Uman», Mecelle el-Mevrid, (1975), s. 277.

68 Laura V. Vaglieri, «L'Imamato İbadita dell Oman», A.I.U.O.W., 3, (1949).

hife el-Kahtâniyye⁶⁹ ve İbn Razîk'in üzerine şerh yazdığı Bâ'iyye kasidesidir. el-Sahife el-Kahtaniyye isimli eser Âl-Culendâ hakkında bilgiler vererek başlar ve 'Uman'daki Ya'rûbî imamların sonuncusu İmam Sultan b. Mürşid ile sona erer. el-Feth el-Mübin'de ismi zikredilmesine rağmen el-Avtebî'nin Kitabü'l-ensab isimli eserinden alıntılar olduğu tesbit edilmiştir⁷⁰.

İbn Razîk, eserini üç ana kısma ayırmıştır. Birtakım fasıllara ayırdığı birinci kısımda Bū Sa'idilerin soy kütüğünü incelemiş kimseleri ve onların Yemen'deki Ezd kabilesinden geldiklerini, bir kısmının Şam'a gittiklerini diğer bir kısmının Uman'da yerleştiklerini ve aralarından ileri gelen kimseleri zaman zaman mitolojiye kaçan hikâyelerle anlatmıştır. Birinci kısımda İbn Razîk, Ezd kabilesinden olan sahabelerden ve Hz. Peygamber'den hadis rivayet edenlerden ve onunla birlikte savaflara katılanlardan bahseder. Bu arada Ezd kabilesinden hadis rivayet eden hanım sabahalardan ve aralarında şöhrete ulaşmış olanlardan bahseder. Uman'da yetişmiş ilim adamları, ve onların ilim meclislerini anlatan birinci kısım, yazdıkları şiirlerden örneklerin yer almasıyla sona erer.

İkinci kısımda müellif Uman imamlarını ele alarak Culenda b. Mes'ud ile başlar ve İmam Ahmed b. Sa'id el-Bû Sa'di'ye gelir ve onun neslinden zamanına kadar gelenleri anlatır. Emeviler döneminde Uman ve İmamlardan bahsedilir ve daha sonra Abbasiler dönemi ele alınır ve bu anlatılan dönemler 500 seneye yaklaşır. Bu kısımda müellif bir nebze Uman'da azametli krallar olarak yaşamış olan Benî Nebhan hanedanına temas eder. Sonra bahis Uman'da İmamlar ve Valiler dönemine gelir. İmamlar ve Valiler tarihçesi arasında önce Ya'rûbiler sonra B» Sa'idilerden gelen imamlar anlatılır ve nihayet eserin yazılış sebebi olan İmam Ahmed b. Sa'id dönemine, 1741 senesine gelinir.

Üçüncü kısma gelince burada müellif İmam Ahmed b. Sa'id'den başlayarak H. 1273'e kadar olan dönem yani İmam Ahmed'in

69 el-Sahife el-Kahtâniyye yazması için bk. Oxford, Rhodes House, Afr. 5. 3. Bu eser Ebû Kahtân Halid b. Kahtân'ın «el-Sîre el-Kahtâniyye» veya «Sîret Ebû Kahtân» isimli eserinden ayrılır.

70 Farûk Ömer Fevzî, «Masadir el-Tarih el-Mahalli li İkli 'Umân» Dirâsât Halic el-'Arabî, Ebu Zabi, Ekim 1979, baskı Ebu Zabi, 1982, s. 105-113.

torunu olan Seyyid Sa'id b. Sultan'a gelinir. Seyyid Sa'id'in hayatını anlatırken müellif İbn Razîk, onun Sa'idî, Ezdî ve Umanî olduğuna işaret eder ve onun geniş hayatını bu kitaba ilave ettiği ve «Bedr el-Temâm fî sîret el-Seyyid el-Hümâm Sa'id b. Sultan» ismini verdiği eserde anlatır. Eseri, Seyyid Sa'id'in ölüm tarihi olan 1273/1856 önce yazdığını bu arada sultanın ölmesi üzerine onun hayatı için özel bir kitap yazması gerektiğini anlatan müellif bunun H. 1154-H. 1273 1741-1856 seneleri arası Uman tarihi için önemli bir kaynak olduğunu belirtiyor. Bu dönem içinde yaşayan müellifin eseri duydukları ve gördüklerini kaleme almış olması bakımından fevkalade önemlidir. H. XII y. yılda doğduğu bilinen müellif 1291-1874'de vefat etmiştir. Ayrıca Bu Sa'idî hanedanı ileri gelenleri ile büyük bir dostluk içinde bulunmuş olması esere ayrı bir ehemmiyet verir. Müellif, dedesi Razîk b. Bahit'in de Bû Sa'id'lerin kurucusu Seyyid Ahmed b. Sa'id ile arkadaş olduğunu anlatır. Bu dostluk ve arkadaşlığın Seyyid Ahmed'in sultan ve İmam olmadan öncelere gittiği yani Ya'rûbîler döneminde Seyyid Ahmed'in Suhar'da vali olduğu günlere kadar uzandığı bilinmektedir. Daha o günlerden ihsan ve ikramı çok olan Seyyid Ahmed'i halkın çok sevdiğinden bahseden eser hatta bu aşırı sevdiğen dolayı Ya'rûhî imamı Seyf b. Sultan'ın kendisine gıpta ettiği ve onun Maskat'a geldiğinde tutulması hususunda emir çıkardığını ilave eder. Maskat'a geldiğinde hakkında tutuklama kararı olduğu söylenmesi üzerine Seyyid Ahmed'in hemen Suhar'a döndüğü ve bu haberi kendisine ulaştıran müellifin dedesi Fazîk b. Bahit'in de bu hareketinden dolayı 3 ay hapis yattığı eserde söylenir. Bunlar da müellifin ailesinin sultan ailesi ile yakın dostluk içinde olduğunu gösterir. Seyyid Ahmed, Uman sultanı ve imamı olduğu zaman Razîk b. Bahit'e çok ikramda bulunmuş ve ona yardım edilmesi ve hoş tutulması hususunda bir emir çıkartmıştır. Nitekim Razîk'in oğlu Muhammed'e döneminin imamı olan Sultan b. Ahmed daima yardımcı olmuş ve ona işlerini danışmıştır. Maskat'ta ileri gelenler daima Muhammed b. Razîk'in evinde toplanarak onunla istişare ederlerdi. Müellifimiz Humejd b. Muhammed b. Razîk aynı şekilde İmam Seyyid Sâlim b. Sultan'dan yakın ilgi ve hürmet görmüş ve onun danışmanı olmuştur⁷¹.

71 Bk. El-Feth el-Mübin, s. 451.

İbn Razîk'in hocaları arasında Nizve âlimlerinden a'ma âlim ve fakih Habib b. Sâlim el-Nizvî'yi zikredebiliriz. Nizve âlimleri ve ileri gelenleri ona Nizve'de bir medrese yapmışlardı. İbn Razîk hıfzını tamamlayarak şeyhin yanında kıraat ilimlerini tahsil etti. 1207'den önce şiir yazdığını bilmediğimiz İbn Razîk daha sonra yazdığı kasidesiyle imamın oğlu Seyyid Sultanı metheder. İbn Razîk cahiliye devri şiirlerinden çoğunu ezbere bilirdi. Dinî ilimlerde bir hayli ileri tahsile sahip olan müellifin birçok eserleri vardır. el-Fethulmübîn isimli eserinin, yazdığı eserlerin sonuncusu olduğunu da söylemek mümkündür. Eserleri arasında el-Sahife el-Yemeniyye el-Sahife el-Katâniyye,⁷² Cevheretü'l-Eş'âr ve Ferîd el-Efkâr, İlm el-Kerâmâ el-Mensûb ilâ Nesik el-Makâmât, el-Şu'â' billem'ân fî zikr eimmet-i 'ümân ve mâ lehum minel 'adl-i ve'l-şân (Bu eser uzun bir kasidedir ve burada 25 kadar imamı zikreder) vardır. Bunların ilki Culendâ b. Mes'ûd sonuncusu da Sultan b. Mürşid el-Ya'rûbî'dir. Bû Sa'îdilerle ilgili diğer bir eseri de Kitab el-Sîre el-Celiyye el-Müsemma Sa'd el Su'ûd el-Bû Sa'îdiyye isimli eseridir. el-Feth ül-Mübîn isimli eseri bugün Cambridge Üniversitesi kütüphanesinde Add. MS. 2892 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Buraya rahip Percy Badger tarafından vasiyetle ve onun kitapları arasında intikal etmiştir. Percy Badger Hindistan'da Bombay kilisesinde vazife yapıyor ve aynı zamanda misyonerlik vazifesini yerine getiriyordu. Arapça ve Farsça bilen Percy Badger İngiliz olan Bombay hakimi tarafından doğu Afrika'nın uman sultanına ait olup olmadığı meselesini incelemek üzere kurulan komisyona atanmış ve bu arada esere sahip olmuştur.

Böylece bu eser rahip Badger'in da gayretleriyle İslâm âleminde yazıldığı dille (Arapça) neşredilmeden önce Avrupa'da tanınmıştır. Bu bakımdan birçok araştırmacı kitabın el yazması aslına ulaşmak zor olduğu düşüncesiyle veya Badger'in eserini yeterli bularak asıl kaynağa gitmekten geri kalmışlardır. Gerçekten de Badger'in eseri Avrupalı araştırmacılar için de Uman tarihi ve sultanlarını tanıma hususunda yeterli kaynak olarak görülmüştür⁷³. Eseri ilim âlemine kazandıranlar Dr. Muhammed Morsy Abdullah

72 Yazması için bk. Oxford, Rhodes House, Afr. 5. 3.

73 Laura V. Vaglieri, «L'Imamato İbadita dell Oman», A.I.U.O.W., 3. (1949).

ve Abdülmün'im Amir'dir. Eser Maskat'ta 1977 yılında Milli Kültür Bakanlığı yayınları arasında basılmıştır⁷⁴. el-Fethu'l-mübîn adlı eserin Uman tarihi araştırmaları için bir kaynak olarak değerlendirilmesine gelince, her şeyden önce şunu unutmamak gerekir ki müellif İbn Razîk, inanç olarak kuvvetli bir İbadî'dir ve hadiseleri anlatırken zaman zaman objektif olma ölçüsünü kaybetmiştir. Gerçekten de müellif İbadî imamları anlatırken lehlerinde olmayan bazı hadiseleri anlatmaktan kaçınmış ve oraları sessiz geçerek bazı hadiselerde onları haklı göstermeye çalışmıştır⁷⁵.

75 Bk. Faruk Ömer Fevzi, aynı makalede, s. 110. Eserin baskısı için bk. el-Feth el-Mübîn, nşr. Abdülmün'im 'Âmir, Dr. Muhammed Mursi Abdullah, Kahire 1977.

74 Faruk Ömer Fevzî, adı geçen makale, s. 110.